

ANADOLU TÜRKMENLERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL VE İKTİSADİ YAPILARININ DİNİ HAYATLARINA ETKİSİ (X-XIII. YÜZYIL)*

THE EFFECT OF SOCIO-CULTURAL AND ECONOMIC STRUCTURE OF ANATOLIAN TURKMEN ON THEIR RELIGIOUS LIVES (X-XIII. CENTURIES)

Fatma ERTEN**

ÖZ

1071'den itibaren iki büyük göç dalgası ile Anadolu'ya girmiş ve kısa süre içerisinde Anadolu'yu Türk yurdu haline getirmiş olan Türkmenler, Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına belli bir kültür birikimi ile gelmişlerdir. Anadolu'ya gelen Türkmenler, ister yerleşik kültürle tanışmış olarak gelsin, isterse yarı-göçebe yaşam tarzıyla gelmiş olsun, hepsi kendilerine özgü önemli bir kültür birikimini de beraberinde getirmiştir. Anadolu'ya gelip kısa süre içerisinde şehir hayatına uyum sağlayıp şehirlere yerleşen Türkmenler yeni bir kültür çevresi meydana getirirken, yarı-göçebe yaşam tarzını devam ettirmeyi tercih eden Türkmenler ise daha çok var olan geleneklerinin izlerini taşımışlardır.

Türkmenler, Anadolu'da daha çok kırsal ve uç bölgelere yerleşmişler ve şehirlerde yaşayan Türklerden farklı olarak kendilerine özgü bir yaşam tarzı geliştirmişlerdir. Zira, şehir kültüründen ve dolayısıyla şehirlerdeki medrese kültüründen uzak kalan Türkmenlerin sosyo- kültürel ve iktisadi hayatı gibi dini hayat ve geleneğe bakışı da şehirlerdeki

* Bu makale 17.10.2022 tarihinde dergimize gönderilmiş; 18.10.2022 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 28.11.2022 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Bu makale yazarın, Karabük üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2013 yılında kabul edilmiş olan "Selçuklular Döneminde Anadolu Türkmenlerinde Dini, Sosyo- Kültürel ve İktisadi Hayat" adlı Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Makaleye atıf şekli; Fatma Erten, Anadolu Türkmenlerinin Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapılarının Dini Hayatlarına Etkisi (X-XIII. Yüzyıl), *Avrasya Beşeri Bilim Araştırmaları Dergisi*, Cilt/Sayı: 2-2 (2022), Karabük 2022, s. 1-20.

ISSN 2791-9900/e-ISSN 2822-2253, DOI: 10.7596/abbad.31122022.001

** Öğr. Gör. Dr., Karabük Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, fatmaerten@karabuk.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-0934-3347

Türklerden farklılık arz etmiştir. Çalışmada, Anadolu'ya büyük çoğunluğu Müslüman olarak gelmiş fakat İslamiyet'i sathi olarak benimsemiş olan Türkmenlerin sosyo-kültürel ve iktisadi hayatlarında eski Orta Asya gelenek ve ananelerinin etkisinin devam ettiği anlayışından yola çıkılarak, bu durumun Türkmenlerin dini hayatına nasıl tesir ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı kısa süre içerisinde yerleşik hayata adapte olup şehirlere yerleşirken; eski geleneklerini devam ettirmeyi tercih eden göçebeler kırsal alanlarda yerleşimi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla yarı-göçebe bir hayat sürdüren, zamanının büyük kısmını sürülerin peşinde kırlarda bayırlarda geçiren, medreselerden ve dini eğitimden mahrum kalmış olan Türkmenlerin İslamiyet'i gereği gibi öğrenme ve yaşama imkânı bulamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Türkmenler, Sosyo-Kültürel Hayat, İktisadi Hayat, Din

ABSTRACT

The Turkmens, who entered Anatolia with two great immigration waves since 1071 and Turkified Anatolia in a short time, came from Central Asia to the Anatolian geography with a certain cultural accumulation. Whether these Turkmen came acquainted with the settled culture or came with a semi-nomadic lifestyle, they all brought with them an important cultural accumulation unique to them. While the Turkmens who came to Anatolia, settled in the cities in a short time, adapting to the city life and created a new cultural environment, Turkmens, who preferred to continue the semi-nomadic lifestyle, carried the traces of their old traditions.

Turkmens settled mostly in rural and extreme regions in Anatolia and developed a unique lifestyle unlike Turks living in cities. Like the socio-cultural and economic life of the Turkmens, who are far from the city culture and therefore the madrasah culture in the cities, their religious life also differed from the Turks in the cities. In the study, starting from the understanding that the influence of the old Central Asian traditions and customs in the socio-cultural and economic lives of the Turkmens, who came to Anatolia as Muslims, but adopted Islam superficially, how this situation affected the religious life of the Turkmen was tried to be revealed. While some of the Turkmen who came to Anatolia adapted to the settled life in a short time and settled in the cities; Nomads, who preferred to continue their old traditions, preferred to settle in rural areas. Therefore, it has been concluded that the Turkmen, who lead a semi-nomadic life, spend most of their time in the countryside in pursuit of their herds, and are deprived of madrasahs and religious education, cannot find the opportunity to learn and live Islam properly.

Key Words: Turkish Seljuks, Turkmens, Socio-Cultural Life, Economic Life, Religion

Giriş

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu ile Türkistan arasında bir göç yolu meydana gelmiştir. Aşağı yukarı iki yüz yıl boyunca Oğuz Türklerinin büyük çoğunluğu Anadolu'ya bu yoldan göç etmişlerdir. Anadolu coğrafyasına

Oğuzlar kadar olmasa bile diğer Türk boylarından da gelenler olmuştur. Yani, bu göç hareketi uzun bir zaman içinde peyderpey gerçekleşmiştir.¹ Türkler bu uzun göç süreci içinde; göçebe, yarı göçebe ve yerleşik hayat yaşayanlar olmak üzere gruplar halinde Anadolu'ya gelirken çadırlarını, yetiştirdikleri hayvanlarını, göçebe ve yerleşik hayata dair kültürlerini, silahlarını, kıyafetlerini, edebî değerlerini, kısacası kültürlerini beraberlerinde getirmişlerdir. Anadolu'ya gelen Türkler, aynı zamanda Müslüman kimliğine sahiptiler.

Anadolu'ya adım atmış olan Türkmenler, hem Orta Asya gelenek ve kültürlerini, hem de İslam medeniyetinden aldıkları müesseseleri kaynaştırmayı başarmışlardır. Kısa süre içerisinde gerek kalabalık nüfusları gerekse kadim kültürleri ile Anadolu'yu tam bir Türk yurdu haline getirmişlerdir. Çalışmada, geçmişten gelen gelenek ve göreneklere ile inanç motiflerini İslam inancının gaza anlayışıyla birleştirerek Anadolu'ya gelen Türkmenlerin sosyo-kültürel ve iktisadi yapılarının dini hayatlarına etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle Anadolu'ya gelen Türkmenlerin; göçebe, köylü ya da şehirli oluşları, ekonomik ve sosyo-kültürel terakkileri gibi mühim meselelerin ortaya konulması gerekmektedir.

1. Anadolu Türkmenlerinde İktisadî Hayat

Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya yaklaşık iki yüz yıl boyunca devam eden göçleri Anadolu'nun; etnik, sosyo-kültürel, ekonomik, siyasi, askeri ve dini yapısında şüphesiz büyük bir değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Büyük bir kısmı Anadolu'ya göçebe olarak gelmiş olan ve başlangıçta şehirlerin dışına yerleşmeyi tercih eden Türkmenlerin, Selçuklu Türkiye'sinin kuruluşundan XIII. yüzyıl başlarına kadar olan yaşantılarına bakıldığında, yerleşik hayata adaptasyon bakımından çok başarılı bir manzara karşımıza çıkar. Türkmenlerin önemli bir kısmı, çok kısa bir süre içinde şehirlere, kasabalara ve köylere yerleşerek gerek siyasi gerek iktisadî bakımdan bütün müesseseleri ile çok ileri bir cemiyet meydana getirmişlerdir. Bu dönemde Anadolu, büyük bir ticaret merkezi haline getirilmiş, ticaret yolları boyunca yapılan kervansaraylar, buraları idare edecek mükemmel müesseseler oluşturulmuştur. Kalabalık kasaba ve şehirlerdeki esnaf, usta-çırak teşkilatı diyebileceğimiz Ahilik teşkilatı, medreseler, vakıflar ve diğer müesseselerle oldukça gelişmiş bir toplumun mevcudiyeti açık bir şekilde kendini göstermiştir.² Şu hâlde, Türkler aşiretler halinde geldikleri Anadolu'da aşiret hayatından millet hayatına geçişi süratle başarmışlardır.

XI. yüzyılda, Bizans hâkimiyetindeki Anadolu'da bilhassa şehirlerde yaşayan Rum ve Ermenilerin yerleşik bir iktisadî düzenleri vardı. Bu düzen, tabii

¹ Faruk Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, XXIV/96 (1960), TTK Yay., Ankara, s. 592.

² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 55.

ki Anadolu'ya gelen Türkmenler üzerinde de etkili olacaktır. Şehirlerdeki üretim ve ticaret, köylerdeki ziraat metotları ve üretilen ürünler Türklerin Hıristiyanlardan birçok şey almalarına neden olmuştur. Dokumacılık, maden işçiliği, madenî eşya yapımı ve inşaat sahalarında yerli Hıristiyan ustalara Türkmenler bir süre çırak olacaklar, ancak kısa süre içerisinde kendi muazzam sistemlerini oluşturacaklardır. Yayla hayvancılığının zaten Türkmenlere özgü bir iktisadî faaliyet olması, Anadolu'nun coğrafi yapısının da buna oldukça uygun oluşu, Türkmenlerin bu alanda da kısa sürede gelişme göstermelerini sağlamıştır.³

Hayvancılığın özellikle göçebe Türkmenlerin en önemli geçim kaynağını teşkil etmesi, hayvancılık ve buna bağlı hayvansal ürünlerle ilgili iktisadi hayat, göçebelerle yerleşiklerin ekonomik ilişkilerinin de temelini teşkil edecektir. Anadolu'ya giren beylerin il tutmalarında, kendilerine bağlı olan oba ve oymakların hayat tarzı, özellikle de yerleşiklerin ve ticaretin hayatlarındaki yeri, belirleyici olmuştur. Güçlü beyler önemli ticaret merkezleri ve ziraat alanlarına hâkim olmaya çalışırken, o kadar güçlü olmayanlar, göçebe hayatlarını devam ettirebilecekleri yerleri tercih etmişlerdir.⁴

Selçuklu Türkiye'sinin sosyal yapısı göçebe-yerleşik ayrımı üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla sosyal hayatta göçebeler, köylüler ve şehirli olarak bir sosyal tabakalaşmadan söz edilebilir.⁵ Buna bağlı olarak iktisadî düzen ziraat, sanayi, ticaret gibi üç çeşit faaliyete dayanmıştır. Bunlardan ziraat, yerleşik hayata geçmiş Müslüman-Türk köylüsü ve bir kısım Hıristiyan halkın köylerde yaptıkları her türlü ekim dikim faaliyetidir. Ayrıca hayvancılık (bilhassa küçükbaş hayvancılık) ve kasabalarla şehirlerde yaygın olan meyvecilik ve bağcılığın Selçuklu iktisadî hayatında önemli bir yeri olduğu görülmektedir.⁶

Ticaret, göçebe Türkmenlerin yerleşiklerle kurdukları önemli bir ilişki alanı olmuştur. Orta Asya'daki hayatlarından dolayı ticarete hiç de yabancı olmayan Türkmenler, Anadolu'da, henüz tam bir devlet otoritesinin kurulmadığı XI. yüzyıl sonlarında bile Anadolu ticaretinin canlı bir biçimde devam etmesini sağlamışlardır. Zira ticaret hem yerleşikler hem de göçebeler nazarında önemlidir. İlk akınların verdiği şok ortadan kalktıktan sonra göçebe Türkmenler, gayrimüslim halkla ticari münasebetlere başlamışlardır. Daha 1094'lü yıllarda gayrimüslim tüccarların Türkmenlerle ticaret yaptıklarını tespit edebiliyoruz. Göçebe Türkmenlerin yetiştirdiği hayvanlar, kısa süre içinde kıymetli ticaret kaynağı haline gelmiştir. Türkmenler tarafından yetiştirilen koyun, at ve katırlara büyük talep ortaya çıkmış; Şam, Diyarbakır, İran, Irak'ın koyun ihtiyacı Anadolu'dan karşılanmıştır. Ayrıca Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı

³ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 17-18.

⁴ M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karaçuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 72.

⁵ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2009, s.108-110.

⁶ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 32.

Kastamonu, Sinop, Kütahya, Eskişehir bölgesinin atları dünya çapında ün kazanmıştır.⁷

Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı, kısa süre içinde ele geçirdikleri şehirlere yerleşirken, bir kısmı çadırlarında, obalar ve oymaklar halinde yaşamaya devam etmişlerdir. Bunların içlerinde yerleşik halkla hiç geçinemeyen ve onlardan uzak duranlar olduğu gibi, onlarla yakın bir ilişki içinde olanlar da vardır. Göçebelerin bir kısmı uzun kış günlerinde, yerleşim birimlerine yaklaşarak ele geçirdikleri binaları ahır ve barınak olarak kullanıyorlardı. Uzun ve şiddetli kışlar sadece göçebeler için değil, yerleşikler için de dayanılmaz bir hal alıyordu. Onlar, göçebelerin kendilerine yakın yaşamasından memnundu. Zira onlar, hayvanlarını kendi kapalı mekânlarında barındırma karşılığında, Türkmenlerin hayvanlarının etinden ve sütünden istifade ediyor, hatta tarlasına ekeceği gübreyi de bu sayede elde ediyordu. Bazı yerlerde bu ortaklık öylesine kuvvetliydi ki, Beyşehir Gölü civarındaki Türkmenlerle birlikte yaşayan Rum ahaliyi, Bizans imparatoru kendi topraklarına götürmek isteyince, Rumlar hayatlarından memnun olduklarını belirtmişler, Bizans tarafına geçmeye şiddetle karşı çıkmışlardır.⁸

Anadolu'da özellikle XIII. yüzyıl başlarında hem tarımda hem sanayide hem de ticarete bir gelişmişlik ve bolluk olduğu görülmektedir. Köseadağ Savaşı öncesinde ve sonrasında Anadolu'da bulunmuş olan Saint Quentinli Simon'un anlattıkları bize önemli bilgiler vermektedir. Onun anlattıkları, Selçuklu Devleti'nde hem kentlerdeki hem de kırsal alanlardaki bolluğu ve refahı dile getirmektedir. Simon; tarımla ilgili bazı bilgiler vermekle birlikte çoğunlukla hayvancılık üzerinde durmaktadır. Yetiştirilen küçükbaş hayvanları, bunlardan sağlanan yünün değerini ve özellikle kolları kullanılan keçilerin yetiştirilmesini anlatmaktadır. Yine, Moğol hâkimiyetinin ilk dönemlerinde yaşamış İbn-i Said'in, Anadolu ile ilgili bize verdiği bilgiler önemlidir. Özellikle yakından bildiği Kayseri'den Sivas'a ya da Aksaray'dan Konya'ya değin uzanan bölgelerden söz etmektedir. Bu bölgelerde bakımlı ve zengin toprakların bütün yollar boyunca hiç aralıksız devam ettiğini söylemekte; otlakları, bahçeleri, sulama sistemlerini; kayısı, şeftali, badem, erik, armut, limon bahçelerini anlatmaktadır. Konya dolaylarında yetiştirilen ve "kamereddin eriği" adı verilen bir yemişin üzerinde özellikle durmaktadır. Daha sonraları Hamdullah Müstevfi her yerde bağlar bulunduğundan, İbn Battûta'da Antalya yöresinde kayısıların kurutulup Mısır'a gönderildiğinden söz etmektedir. İbn Battûta'ya göre Erzurum-Erzincan arasında da ekili topraklar bulunmaktadır.⁹

⁷ M. Said Polat, a.g.e., s. 199-200.

⁸ M. Said Polat, a.g.e., s. 194.

⁹ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul 1979, s. 162.

XIII. yüzyılda el-Ömerî hayvancılık konusunda önemli bilgiler vermektedir. Ülkede sığır ve at yetiştirildiğini, koyun ve keçi yetiştiriciliğinin ise büyük önem taşıdığını belirterek bunların komşu Müslüman ülkelere ihraç edildiğinden bahsetmektedir. Ülkenin kendine özgü ürünlerine de büyük önem verilmektedir. Özellikle Akdeniz kıyılarında limon, portakal, hurma ve muz yetiştirildiğinden söz edilmektedir. Ayrıca, şeker ve bal üretildiği ve bütün bu ürünlerin diğer ülkelerden ucuz olduğu da özellikle belirtilmektedir.¹⁰

Selçuklu Türkiye'sinde, Türkmenler tarafından üretilen hammaddelere bağlı sanayi oldukça gelişmiştir. Nitekim, Selçuklu Türkiye'sinin gelişmiş iki sanayi dalı olan dokumacılık ve dericiliğin hammaddelerini de Türkmenler temin etmiştir. Alaşehir, Denizli, Konya, Aksaray, Kayseri, Erzincan gibi Anadolu'nun geniş bir sahasında dokunan bezler ve perdeler, zenginlerin zevkine cevap verecek mükemmelliktedir. Bununla birlikte, Hint, İran ve Arap memleketlerinden getirilen yabancı kumaşlara da ülkenin her tarafında rastlanmaktadır. Bu bilgiler, bize Anadolu'nun iktisadi canlılığında Türkmenlerin payının önemli olduğunu göstermektedir. Gerçekten, Türkmenlerin dokudukları halı ve kilimler, Ankara'nın kumaşları da dünyaca tanınmıştır. Geniş halk kitlelerinin ihtiyacını karşılayacak ürünler tamamen yurt içinde üretilmiştir. Ancak zengin sınıfların ihtiyacı olan lüks eşya ve baharat, büyük ölçüde dışarıdan ve daha çok Doğu ülkelerinden getirilmiştir.¹¹

Selçuklular dönemi Türkiye'sinde, göçebe Türkmenlerin temel geçim kaynaklarından olan hayvancılık oldukça ileri düzeydedir. Türkiye'den; İran, Suriye, Irak'a kasaplık hayvan ihraç edilmekte, meşhur Türk atları satılmaktadır. Örneğin: 1226'da Erzurum'dan Tebriz'e giden bir tacir, bir defasında 20.000 baş koyun sevk etmiştir. Bu durum bize hayvancılığın ulaştığı boyutu göstermektedir. Uluslararası ticarete ise Türkmenlerin ürettikleri ürünler ihracatta önemli bir paya sahiptir. Çoğu, göçebeler tarafından Aksaray, Erzurum, Uşak'ta dokunan nefis halılar yalnızca Avrupa'ya değil, İslam ülkelerine de gönderilmektedir. Yine tiftikten ve ipekten yapılan kumaşlar da önemli bir ihraç malzemesidir. Örneğin Malatya'da kumaş dokuyan 12.000 tezgâh olduğu bilinmektedir. İbn-i Havkal'ın bahsettiği Meyyafarikin'in ipek tülleri ve mendilleri İslam ülkelerinde rağbet görmektedir. Antalya ipeklileri, Erzincan baharinleri, Mardin ve Muş pamukluları, Karaman'ın renkli kumaşları ve hamam takımları, Denizli'nin altın işlemeli bezleri, Ankara ve Sivas'ın yünlü kumaşları, Diyarbakır ve Kastamonu'nun sahtiyancıları çok meşhur olup Avrupa'ya ve Doğu ülkelerine ihraç edilmektedir.¹²

¹⁰ Claude Cahen, a.g.e., s. 162.

¹¹ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 32.

¹² Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1996, s. 363-364.

Bu ürünler Avrupa ve Bizans'ın yanı sıra Arap ülkelerine de ihraç edilmektedir. Esasen, Bizans'tan sonra, Türkiye'nin en çok iktisadî münasebette bulunduğu ülkeler Arap ülkeleridir. İbn Battûta; Anadolu'nun her tarafında Mısır, Suriye ve Irak'tan gelen tüccarlara rastladığını ifade eder. Haçlı seferlerinin yol açtığı gerilim dolayısıyla Papa'nın Mısır'a uyguladığı abluka da Türkiye'nin lehine olmuştur. Bu durum Mısır'ın birçok ihtiyacını Anadolu'dan karşılamasına neden olacaktır. Türkiye'nin ikinci derecede ticareti; yakın komşuları Gürcistan, Trabzon Rum İmparatorluğu, Karadeniz sahillerindeki Ceneviz kolonileri, Rusya, doğuda İran ve güneyde Küçük Ermenistan ile olmuştur. Bizans, Trabzon Rum İmparatorluğu ve Küçük Ermenistan gıda maddeleri bakımından alışveriş yapılan ülkelerdir.¹³

Ülkede uluslararası ticaretin gelişmesi neticesinde birtakım uluslararası pazarlar da kurulmuştur. Bu pazarlar, şehirlerin uzağında kurulduğu için “yaban pazarı” ya da “yabanlu” adıyla anılıyorlardı. Kayseri-Elbistan arasında, Anadolu ile Suriye ve Irak kervanlarının işlediği milletlerarası büyük bir kervan yolu üzerinde, Karahisar ovasında kurulan yabanlu pazarı çok meşhurdur. Buraya ülke dışından birçok yabancı tüccar geliyor ve ürünlerini satıyordu.¹⁴ Bu fuarlarda Türkmenler tarafından istihsal edilen ürünlerin de yer aldığı bilinmektedir.

Kıscası, Maveraünnehir'den başlayan ve on yıllarca süren bir göç hareketiyle Anadolu'yu kendilerine açan fatih Türkmenler, yeni hâkim oldukları bu topraklarda sadece ziraat ve göçebelikle meşgul olmayıp ticaret hayatına da hızlı bir şekilde adapte olmuşlardır. Anadolu, Selçuklu hakimiyetinde Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Erzincan, Kayseri, Tokat gibi şehirler önemli birer ticaret ve kültür merkezi halinde yükselirken, Orta ve Batı Anadolu'da, Konya ve kısa süreli de olsa İznik'in yıldızı parlamaya başlayacaktır.¹⁵

2. Anadolu Türkmenlerinde Sosyo-Kültürel Hayat

1071'den itibaren iki büyük göç dalgası ile Anadolu'ya gelerek kısa süre içerisinde Anadolu'yu Türkleştirmiş olan Türkmenlerin Anadolu'da yurt tutmaları ile ilgili olarak, kaynaklarda çok az bilgi yer almaktadır. Bu nedenle Anadolu coğrafyasına yapılan Türkmen göçlerinde yarı yerleşik ve yerleşik Türklerin nüfusları üzerinde kayıtlar elde etmek mümkün olmamaktadır.¹⁶

Türk göçleri ve akınları, Bizans ve Haçlıların taarruzları, iç mücadeleler, Anadolu'da Türk ve yerli nüfusun azalmasına, birçok yerin boşalmasına, gelirlerin ve vergilerin düşmesine neden olmuştur. Hatta Bizans imparatoru Mihael Anadolu'nun bazı bölgelerindeki Hıristiyanları Balkanlara nakletmiştir.¹⁷ Anadolu'ya, ilk yerleşmelerde gelen Türklerin çoğu, göçebeliği tercih edip

¹³ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 34-35.

¹⁴ Osman Turan, a.g.e., s. 359.

¹⁵ Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 61-62.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Faruk Sümer, a.g.e., s. 577-591.

¹⁷ Osman Turan, a.g.e., s. 282.

yerleşik hayata yavaş geçtiği için, Selçuklu Devleti yerli çiftçilere fazlasıyla muhtaç bulunuyordu. Bu nedenle Türk hükümdarları, Hıristiyan çiftçileri himaye etmiş, hatta diğer bölgelerden çiftçileri kendi bölgelerinde ikamet ettirmişlerdir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in 1196'da Menderes havzasında yaptığı tehcir buna güzel bir örnektir. Gıyaseddin Keyhüsrev, kalabalık bir halk kitlesini ailelerine ve memleketlerine göre beşer bin kişilik gruplara ayırarak defterlere yazdırmış ve onlara Akşehir havalisinde köyler, evler, çift aletleri, tohumluklar, tarlalar vererek iskân etmiş ve beş yıl vergiden muaf tutmuştur. Böylece, bu refahı gören diğer Hıristiyanlar, Bizans zulmünden kurtulmak için Selçuklu topraklarına göçmüşlerdir.¹⁸ Tüm bu hususların, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin yerleşik hayata adaptasyonlarının zaman almasından kaynaklandığını da vurgulamalıyız.

Halkı Anadolu'ya çoğunlukla göçebe olarak gelip yerleşmiş olan Selçuklu Türkiye'sinin siyasi ve iktisadi kuvvet kaynağını köylüler oluşturuyordu. Göçebe ve yerleşik olarak iki kısımda düşünebileceğimiz bu kitle Türkmen kökenliydi. Göçebeler çoğunlukla Batı uçları, Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde; yerleşikler ise Orta Anadolu, Sivas, Amasya etrafında yaşıyorlardı.¹⁹ Anadolu'ya çoğunlukla Doğu ve Güney Doğu Anadolu üzerinden giren Türkmenler, önceleri Orta Anadolu taraflarına yerleşmişlerdir. Daha sonra bu Türkmenler, Moğol istilası ve Anadolu'da 1300 yılında yaşanan kıtlık nedeniyle batıya kaymışlar, dolayısıyla Batı Anadolu'nun Türkleşmesine neden olmuşlardır. Gerek uçlardaki halk kitlesi gerekse köylüler zaten Türkmen kesimi oluşturuyorlardı. Ayrıca, Selçuklu Türkiye'sinde zirveye ulaşan ticaret hayatı sayesinde şehirler eskiye oranla önem kazanmış, kısa süre içerisinde buralarda hızlı bir nüfus artışı yaşanmıştır. Bu nüfus artışını meydana getirenler de yine Türkmenler olmuştur.²⁰

Konar-göçer topluluklar, Selçuklu toplumunun temel ihtiyaçlarını karşıladıkları ölçüde devletin sınırları içinde yer almışlardır. Bu temel ihtiyaçların başında, göçebelerin karşıladığı hayvan ihtiyacı gelmektedir. Et, Türklerin temel gıdasıdır. Yerleşik hayat sürdüren ve tarımla uğraşanlarla, şehirliler, et ihtiyacı nedeniyle göçebelere muhtaçlardı. Türklerin gıda için koyun ihtiyacı büyük boyuttadır. Örneğin bir Selçuklu vezirinin evinde her gün 80–100 koyun kesildiği bilinmektedir. Böylece devlet büyüdüğü nispette, hayvancılıkla uğraşan göçebelere ihtiyaç da artmıştır. Ayrıca, yerleşik hayat sürdüren halkın göçebelere tek ihtiyacı gıda ve et alanında olmamıştır. Göçebeler çevrelerindeki yerleşim alanlarında yaşayan halkın ısınma ihtiyacı için gerekli malzemeleri (ağaç, kereste vs.) de karşılıyorlardı. Bu işle uğraşan göçebeler daha sonraki dönemlerde "Tahtacı" diye anılacaklardır ki, günümüzde de bu topluluk varlığını devam

¹⁸ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 62.

¹⁹ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 28.

²⁰ Mustafa Akdağ, a.g.e., s. 18, 21, 42.

ettirmektedir. Yerleşik halkın odun ve kömür ihtiyacını karşılayan bu göçebeler, gerektiğinde madencilikte de çalışıyorlardı.²¹

Anadolu'ya göçebe olarak gelen ve büyük ölçüde bu geleneği devam ettiren Türkmen beylerinin, kısa zamanda kentlere yerleşmeyi tercih ettiklerini görüyoruz. Gerçekten bu beyler, kentleri sadece sefere çıktıkları zaman terk ediyorlardı. Zaten onlar geçmiş dönemlerdeki deneyimleriyle de kentte yaşamaya alışıklandı. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın fethettiği ilk bölgelerden biri olan Kilikya'da sürekli bir kadı görevlendirdiğini biliyoruz.²² Bu da bize Anadolu'ya giren ilk Türkmenlerin, yerleşik devlet geleneğine yabancı olmadıklarını gösteriyor.

Anadolu'ya gelen göçebe Türkmenler Anadolu'da kendi hayat tarzlarına uygun yerlere yerleşirken yerli halktan kayda değer bir direnişle karşılaşmamışlardı. Yerleşik halkla yaşamaya alışkın olanlar, onlara yakın yerlere yerleşirken, yerleşiklerden uzak olmayı tercih edenler ise daha ıssız yerlere çekilmişlerdi. Bir Bizanslı müellif Menderes Vadisi'nde birçok göçebe çadırına rastladığını nakleder.²³

Anadolu'da yerleşik hayat sürdüren Türkmenlerle göçebelerin arasındaki en önemli fark onların yaşam alanlarını teşkil eden çadırlarıdır. Bu, yerleşiklerin göçebeleri tasvir ederken özellikle çadırlarına vurgu yapmalarından da bellidir. Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türkmenlerin günlük yaşamlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri, onları yazın sıcaktan, kışın soğuktan koruyan çadırları olmuştur. Genellikle kıl veya keçeden yapılan ve Türkmenler tarafından farklı coğrafyalarda asırlarca kullanılan bu çadırlar hem sahiplerinin gelir düzeylerine göre hem de iklim şartlarına göre değişiklik arz ediyordu.²⁴ Çadır, sürekli yer değiştirmek zorunda olan göçebeler için, kurulması ve taşınması kolay, aynı zamanda da soğuğa ve sıcağa karşı en iyi korumayı sağlayabilen barınaktı. Sırıklardan kurulmuş iskeleye deriden bağcıklarla tutturulmuş, kıl veya keçe çadırlar, fazla bir değişikliğe uğramadan göçebe Türkler tarafından farklı coğrafyalarda asırlarca kullanılmıştır.

Bu çadırlarda bulunan dokuma tezgahlarında çadırın içini döşemek için halı, kilim, yastık örtüsü, torba, heybe, çadır bezi ve hatta kıyafetler dokunuyordu. Bu dokunan bezlerin üzeri kadınlar tarafından elde işlenir, bunlardan işli torbalar, yiyecekleri saklamak için kullanılırdı. Çadırların içerisinde bir ailenin yaşantısı için gerekli her türlü malzemeyi bulmak mümkündür.²⁵ Çadırlar, rüzgâr alan

²¹ Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi: XI.-XIV. Yüzyıllar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2000, s. 80-81.

²² Claude Cahen, a.g.e., s. 108.

²³ M. Said Polat, a.g.e., s. 213.

²⁴ M. Said Polat, a.g.e., s. 214.

²⁵ Jean Paul Roux, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan) Kabalcı Yay., İstanbul 1999, s. 51; M. Said Polat, a.g.e., s. 215.

yerlere kurulmuş olsa dahi sıcak yaz günlerinde özellikle ev işlerini yapmakla yükümlü kadınlar için çekilmez hale geliyordu. Akşam olunca çadırın ortadan bölünmüş sol tarafında erkekler, sağ tarafında ise kadınlar otururdu. Eğer ailenin büyük oğlu evlenir ve ayrı bir çadıra çıkmaz ise çadırın içine heybeden ayrı bir bölüm hazırlanırdı. Ayrıca, uzun yoldan gelen konuklar içinde özel bölmeler hazırlanırdı.²⁶

Çoğunlukla anne, baba ve çocuklardan meydana gelen bir göçebe Türkmen evinde, nüfus arttıkça, geçinebilmek için daha fazla hayvana ihtiyaç duyuluyordu. Nüfus artar, ancak hayvan sayısı artmazsa aile fakirleşiyordu. Ortalama bir çadırın geçimi için küçük baş olursa 100, büyük baş olursa 50-60 hayvan gerekiyordu. Ancak beylerin ve zenginlerin binlerce baş hayvanı olabiliyordu. Her çadır kendi kendine yetecek üretim yapmak zorundaydı. Üretilen her şey, çadır ahalisinin ortak malıydı. Çocuklar babalarının mülküne ortaklı.²⁷

İbn Battûta, Anadolu seyahati esnasında Birgi'ye vardığında Birgi Hükümdarının sıcaklar dolayısıyla civardaki yaylalardan birine çıktığını söyleyerek şöyle demektedir; "hükümdar, bu yayla gayet serin olduğu için her yaz oraya gidermiş". Bu ifade, bize, Anadolu beylerinde göçebe geleneklerinin hâlâ devam ettiğini göstermektedir. Burada İbn Battûta'nın bahsettiği Birgi Hükümdarı Aydınoğlu Mehmet Bey'dir. Yine İbn Battûta Birgi Hükümdarını ziyaret için yaylaya çıkışını ve orada bir süre kaldığını şöyle anlatıyor: "Bana, orada harkah adı verilen kubbe şeklinde bir çadır sundular. Harkah ağaç kalaslarının yan yana getirilmesiyle kurulur, üzeri keçeyle örtülür, tepesinde ışık ve hava girmesi için badhenc denilen bir delik bırakılır. Çadır tıpkı ev gibidir" diyerek göçebe Türkmenler arasındaki yaşantısını anlatmaktadır. Aynı İbn Battûta daha sonra Birgi Hükümdarının merkezdeki sarayını da öve öve bitiremeyecektir.²⁸

Anadolu'da göçebe Türkmenlerin beslenmesinde koyun; yünü, sütü ve eti açısından en çok rağbet gören hayvandır. Göçebeler hayvansal ürünlerin yanında yerleşiklerden temin ettikleri tarım ürünlerini de kullanıyorlardı. Bir göçebe çadırının üretimi sınırlı olduğundan göçebeler yiyecek sıkıntısı içine düştüklerinde yağmaya da başvururlardı. Zira, yağma sayesinde ihtiyaçlar kolay ve kısa yoldan temin edilebilirdi. Yine, göçebe beyler güç ve kudretlerini

²⁶ M. Said Polat, a.g.e., s. 216; Türkmen çadırları hakkında geniş bilgi için bkz. Peter Alford Andrews, Anadolu'nun Göçebe Çadırları, (çev. Mügül Andrews), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, 4 (1986), 1-32; Ulla Johansen, Türklerde Çadır Kültü: Alacık, (çev. Fikret Elpe), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/2 (1979), 29-44; Ulla Johansen, Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları, (çev. Fikret Elpe), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/3 (1979), 47-55.

²⁷ M. Said Polat, a.g.e., s. 220-221.

²⁸ İbn Battûta, *Seyahatnamesi*, C. I-II, çev. A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul, s. 420 - 422.

artırabilmek için de yağma faaliyetlerine girişebilirlerdi. Zengin beylerin işlerini yapmak ve çadırlarında hizmetlerini görmek için köleler de mevcuttu.²⁹

Anadolu'da yaşayan göçebe Türkmenlerin şekil ve şemaiileri hakkında dönemin müellifleri tafsilatlı tasvirler yapmamışlardır. Elde edebildiğimiz sınırlı bilgilere göre, Türkmenlerin uzun saçları, bu müelliflerin dikkatlerini çekmiştir. Minyatürlerde de gördüğümüz tek örgülü saçlar, önden ve arkadan omuza bazen de bele kadar iniyordu.

Bölgeden geçen yabancı bir seyyahın anlattığına göre, Türkmen erkeklerinin yüzleri kısa, geniş ve düzdü; kısa boyunlu, düz burunlu, geniş ağızlı ve sakallıydılar. Türkmen kadınları ve erkekleri Araplara nazaran oldukça iyi ve temiz giyimliydi, erkekler umumiyetle sarık kullanıyorlardı, kadınlar ise peçe takmıyorlardı.³⁰

Niketas, Miryakefalon Savaşı sonrası perişan haldeki imparatorun etrafını saran Türkmenleri şöyle tarif ediyor: “Bunların hepsi de Arap atları üzerindeydiler ve soylu kimseler oldukları görünüşlerinden belli olmaktaydı. Hepsinin silahları alışılmışın üstünde güzel olup atlarının da fevkalade süslemeler dışında çok uzun ve sanatkârane örülmüş yeşilleri ve bunların ucuna takılmış çingirakları vardı.”³¹

Yine İbn Battûta’dan öğrendiğimize göre, Anadolu’da kadınlar yüzlerini örtmüyor, gelen misafirleri gözyaşları içerisinde uğurluyorlar, adetleri gereği haftada bir gün ekmeği pişirip, bu ekmeği ve yemekleri misafirlerine ikram ediyorlardı.³²

Ünlü seyyah İbn Battûta, Anadolu’ya geldiğinde burada sosyal hayatın bütün kurumları ile yerleştiği, iktisadî ihtiyaçların kolaylıkla temin edildiği, toplumsal dayanışmanın ve iç istikrarın sağlandığı bir yapı ile karşılaşmıştır. Şehir ve köylerde yerleşik hayata geçmiş olan Türkmenler, yerleşik hayatın gerektirdiği tüm iş kollarında faaliyet göstermekteydiler. İbn Battûta gittiği her şehirde bölgenin idarecileri tarafından saygıyla karşılanmış ve iyi bir şekilde ağırlandı. Onun, memnuniyetini, hemen her seferinde aktardığını görüyoruz. Bu husus, Türk misafirperverliğinin Türkmenler arasında ulaştığı yüksek seviyeyi göstermektedir. Ayrıca, onun Anadolu’yu dolaştığı dönemlerde Anadolu’da güçlü bir dinî yapılanma da söz konusuydu. Çünkü o, uğradığı şehirlerde daha çok tekke, zaviye ve ahilerin evlerinde konaklamış; bu münasebetle Anadolu’daki dinî yapılanma ile ilgili gözlemlerde bulunmuştu. Bu gözlemlere göre, Anadolu’nun hemen her yerinde, İslam dinine ve din adamlarına karşı büyük bir hürmet gelişmişti.³³

²⁹ M. Said Polat, a.g.e., s. 222- 237.

³⁰ Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010, s. 78.

³¹ Niketas Khoniates, *Historia*, (çev. Fikret İşıltan), TTK Yay., Ankara 1995, s. 128.

³² İbn Battûta, a.g.e., I, s. 402.

³³ Geniş bilgi için bkz. İbn Battûta, a.g.e., I, s. 400-444.

İbn Battûta'nın naklettiği ilginç bir olayda eski Orta Asya geleneklerinin Türkmenler arasında devam ettiği görülmektedir. Manisa Sultanı Saruhan Bey'den bahseden İbn Battûta: "Buraya geldiğimizde, onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk, bayram gecesiyle sabahını anne-baba bu türbede geçirmişler. Çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı, tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti" demektedir.³⁴

Yine İbn Battûta Sinop'ta hüküm süren Candaroğullarından İbrahim Bey'in annesinin cenaze törenine katıldığını belirtirken, törende İbrahim Bey'in cenazeyi başı açık ve yayan takip ettiğini, öteki kumandanların ve kapı kullarının da hem başlarının açık olduğunu hem de kaftanlarını ters giydiklerini anlatmaktadır. Yörede 40 gün yas tutulduğunu ve her gün ziyafet verildiğini de ifade etmektedir.³⁵

Türkmenler üzerinde Türk kültürünün izlerinin hala devam ettiğine dair önemli bilgileri Dede Korkut Hikayelerinde bulmak mümkündür. "*Saltuk ilinde yaşayan göçebe Oğuzların inanış, yaşayış ve faaliyetleri, savaş ve fetihleri hakkında Dede Korkut Hikayelerinde önemli bilgiler yer almaktadır. Dede Korkut Hikayelerinde adı geçen Oğuzlar, Müslüman olmakla beraber eski Şaman inançlarını da muhafaza etmektedirler. Kadınlar çok yüksek bir ahlaka sahip olmakla beraber, toylarda ve eğlencelerde erkeklerle birlikte toplanır, çalgı çalar, kımız içer ve eğlenirler. Erkek gibi ata binmek ve kahramanlık onların ideal vasıflarıdır. Oğuzlar çok samimi Müslümanlardır. Ancak, buna rağmen, ara sıra abdest alıp namaz kılarlar. Peygamber sevgileri ise çok üstündür.*"³⁶ İslamiyet'i kabul etmekle birlikte eski gelenek ve göreneklerini devam ettirmek aslında sadece Türklere özgü bir durum da değildir. İslamiyet'i kabul eden milletler eski dinlerinden bazı özellikleri yeni dinlerine de taşımışlardır.³⁷

Anadolu'da Türkmenlerle ilgili önemli bilgiler elde ettiğimiz bir kaynak da Anadolu Türkmenleri üzerinde oldukça etkili olduğunu bildiğimiz Hacı Bektâş-ı Veli'nin ünlü eseri Makâlât'tır. Hayatını çoğunlukla Türkmenler arasında geçirmiş olan Hacı Bektâş-ı Veli'nin eserinde, zenginlerden, kalabalık pazarlardan, dükkanlardan, kumaş, mal ve teraziden söz etmesi, bize canlı bir

³⁴ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 426. Bu geleneğin, Orta Asya'dan Türkmenlerle geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim, iki Türk Prensi olan Kültigin ve Bilge Kağan'ın cenazelerinin de bu şekilde uzun bir süre beklendikten sonra gömüldüğünü görüyoruz. Örneğin, Kültigin 27 Şubat'ta ölmüş, 1 Kasım 731'de gömülmüştür. Bilge Kağan ise, 25 Kasım 734'te ölmüş, 22 Haziran 735'te gömülmüştür. (bkz. Jean Paul Roux, a.g.e., s. 64.)

³⁵ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 444.

³⁶ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, s. 50-51.

³⁷ Ethem Karaçoban, "Anadolu'da Dinî İnanç ve Yaşayışta Görülen Bazı Eski Tesirler Üzerine Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMUIFD)*, Haziran 2021, 50, s.447.

ticari hayatın varlığını göstermektedir. Yine çobanların varlığından söz etmesi hayvancılığın varlığını bize ispatlamaktadır. Ayrıca ekinin samandan ayrılması, bostanların ekilmesi gibi ifadeler, Türkmenler arasında çiftçilik ve tarım yapıldığını göstermektedir. Yine Makâlât'ta insanların giyeceklerinin temizliğine itina gösterdikleri, elbiselerine misk sürdükleri anlatılmaktadır.³⁸ Bu da bize Türklerde temizliğe önem verildiğini göstermektedir.

3. Anadolu Türkmenlerinde Dini Hayat

Büyük çoğunluğu İslamiyet'i henüz kabul etmiş olarak Anadolu'ya gelen Türkmenler, beraberlerinde eski inançlarının izlerini, gelenek-göreneklerini yaşam tarzlarını da getirdiler. Dolayısıyla yeni geldikleri bu coğrafyada Orta Asya'dan getirdikleri yaşam tarzlarına benzer şekilde bir sosyo-kültürel ve iktisadi düzen kurdular. Türkmenlerin Anadolu'da oluşturdukları bu sosyo-ekonomik ve iktisadi düzen onların İslamiyet'i algılayış ve yaşayış biçimlerini de doğrudan etkiledi. Yeni Müslüman olan Türkmenlerin İslamiyet'i anlamaları yüzeysel olmakla birlikte, onlar bu dini samimi bir şekilde benimsemişlerdi. Bernard Lewis'in ifadesiyle; "*Türklerin İslamiyet'e bağlılıklarının ciddiliği ve gerçekliği gibisine başka hiçbir halkta rastlanmamıştır.*"³⁹

Türklerin İslamlaşma süreci yerleşiklerle yarı-göçebe hayat tarzını benimseyen kesimler arasında farklı şekilde gelişmiştir.⁴⁰ Şehirlerde yaşayan halk devlet desteğinde aldığı eğitim sayesinde kitabî İslam'ı öğrenip ona göre bir dini yaşantı tarzı sürdürürken, yarı-göçebe Türkmenler ise göçebe hayatın icabı olarak bu dini tam olarak öğrenme imkânı bulamamışlardır. Çünkü onlar şehirlerde yerleşen insanlar gibi, medreselerde öğrenim görme, camii ve mescitlerde hatipleri dinleme imkânlarından mahrum kalmışlardır. Bu nedenle onlar eski inanç ve geleneklerinin izlerini, yeni inançları olan İslami inanişaya da farkında olmadan taşımışlardır. Gönülden İslamiyet'i kabul etmekle birlikte eski geleneklerinin tesirinden kurtulamayan yarı-göçebe Türkmenler İslam âlimlerinin, kendilerine çok karışık ve sıkıntılı gelen izahlarından ziyade, kendi yaşam tarzlarına daha uygun birtakım cereyanların etkisinde kalmışlardır. Bu konuda kendilerine öncülük edenler Anadolu'da özellikle yarı-göçebe Türkmenler arasında bu dinin tebliğatçıları olarak bilinen "*baba, dede, sultan*"

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Bektaş Veli (669/ 1271): *Makâlât*, incelemeler kısmıyla nşr. Esad Coşan, (sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990; Abdurrahman Güzel, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Akçağ yayınları, Ankara 2002.

³⁹ Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev: Selen Y.Kolay, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006, s. 100.

⁴⁰ Mehmet Saffet Sarıkaya, "13. Yüzyıl Türkiye'sinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektaş Veli", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2022, S. 102, s. 212.

lakaplı, Ömer Lutfi Barkan'ın tabiriyle kolonizatör Türkmen şeyhleri ve dervişleri olmuştur.⁴¹

Kentlerin dışında yaşayan yarı-göçebe Türkmenler, o dönemde yerleşik toplumun ve kültürün dışında kalmış, daha doğrusu başka bir toplumu ve kültürü meydana getirmişlerdir.⁴² Türkmen göçleriyle birlikte Anadolu'ya gelen kolonizatör Türkmen şeyhleri ve dervişleri, özellikle yarı-göçebe Türkmenler arasında sağlam bir yer edinecek ve Anadolu'da ciddi anlamda etnik, sosyo-kültürel ve iktisadi bir değişim ve dönüşüme öncülük edeceklerdir. Türkmenlerin hem dini lideri hem de yöneticisi rolünü üstlenen bu derviş ve şeyhler, kalabalık Türkmen kitlelerinin yepyeni bir hayata başlamasında kolaylaştırıcı bir unsur olacaklardır. Bu şekilde yarı-göçebe Türkmenler arasında yaşam tarzlarına uygun bir tasavvuf anlayışı ortaya çıkacaktır.⁴³

Anadolu'ya gelen bu derviş zümreleri iyi bir tahsil gerektiren kitabî İslam'ı öğretmekten daha çok bölgedeki halkın ihtidasına önem vermişlerdir. Esasen bu dervişler uçlarda henüz İslamiyet'i tamamen sindirememiş olan Türkmenler veya Hıristiyan merkezlerine yakın yerlerde faaliyetlerini sürdürmüşler, öncelikle bu kesimlerin ihtidaları için çalışmışlardır.⁴⁴ Tıpkı Türkmenler gibi göçebe geleneklerinden ve eski Türk inanışlarından tamamıyla kopmamış, ama Müslüman yerleşik dünya ile ilişkileri sürecinde kendilerince yeni bir dil oluşturmuş "babalar", Türkmen obaları arasında dolaşarak onları sahip oldukları dini anlayışa uygun olarak irşatta bulunmuşlardır. Kimi zaman göçebeler arasında, bazen de onlara yakın yerlerde zühd hayatı yaşayan bu insanlar, bir zamanların kam ve ozanlarının yerini almışlardır. Üzüntü ve sıkıntılarında kurtulmak isteyenler, dertlerine deva arayanlar, bilge kişi olarak gördükleri bu insanlara başvurmışlardır.⁴⁵

İslam fakih ve kelamcılarının ortaya koyduğu İslam telakkilerini öğrenme imkânı bulamamış olan Türkmenler, Türkmen babalarının geleneksel hurafelerle karışık, kendilerine daha uygun gelen, tasavvufun basitleştirilmiş fikirleriyle yorumlanmış Müslümanlık anlayışına yöneliyorlardı. Selçuklu Devleti'nin medrese kültürü ve kitabî din kaidelerinin, esasen göçebe Türkmenlere hiç de kolay gelmeyeceğini anlamak zor değildir. İşte bu yüzden, bu Türkmenler kendi içlerinde yaşayan ve onlara hiç de yabancı olmayan gayri sünni sufilerden çok kolay etkilenmişlerdir. Bu göçebe Türkmenler, İslamiyet'i kendilerine öğretilenlerin yaşamlarına uyumu noktasında benimsemişlerdir.

⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın & Emîrci Sultan (13. Yüzyıl)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.27.

⁴² Claude Cahen, a.g.e., s. 193.

⁴³ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s.33-35.

⁴⁴ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 102.

⁴⁵ M. Said Polat, a.g.e., s. 189.

Büyük bir çoğunluğu mektep ve medrese eğitimi almamış olan göçebe Türkmenler, İslam dininin birtakım yüksek inanç ve ibadet esaslarını anlayıp uygulamakta zorlanmaktaydılar. Türkmenlerin hayatında önemli bir yeri olan kadınların, fakihler tarafından sosyal hayatın dışına çıkarılmak istenmesi, eskiden beri kadınlarla müştereken tertip edilen sazlı ve içkili şöenlerin dinen uygun görülmeşi ve oruç, namaz, hac gibi ibadetlerin yaşanmasında göçebe hayatın getirdiği birtakım zorluklar ister istemez Türkmenlerin Anadolu'daki İslami anlayışlarının şehirlerdeki İslami anlayıştan daha farklı şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁶

Türkmenler, Müslüman olduktan sonra da İslam çatısı altında birçok eski Şamanî yaşayış ve inanışlarını devam ettirmişlerdir. Baba İshak, Barak Baba, Sarı Saltuk ve sair Türkmen babaları bir Müslüman şeyhi kadar eski Türk kamlarının da devamı gibidir. Bu sebeple Şamanilik, Müslüman Türklerin tarikatlarına da tesir edecek, ayinlerine girecek ve raks ile müzik, dinî bir vecd unsuru haline gelecektir. Müslüman âlimlerin mücadeleleri Türkleri bu dinî unsurlarından vazgeçiremeyecektir.⁴⁷ Sözü edilen bu dervişlerin Türkmenler arasındaki bu faaliyetleri, şehir merkezlerinden farklı bambaşka bir İslam algısının yerleşmesine neden olmuştur. Geleneksel Sünnî çizgiden ayrılan bu algı, Türkmenlerin kitabî İslam bilgilerinden yoksun bulunmalarının bir sonucu olarak, onlar arasında kolayca kendisine yer bulmuştur.

Her ne olursa olsun, Türkmen kitleleri nazarında son derece saygı duyulan bu Türkmen baba ve şeyhleri, İslam inanç ve prensiplerini henüz tam olarak sindirememiş olan Türkmen boylarına bu dini kabul ettirerek Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Hatta onların nüfuz sahaları sadece Türkmenler olmamış bizim Sünnî olarak bildiğimiz şehirli, medreseli kitlelere bile ulaşmıştır. Bunların türbelerine karşı asırlar boyu bugüne kadar her kesimden gösterilen ilginin yoğunluğu, bunun güzel bir göstergesidir.⁴⁸ Aynı şekilde yarı-göçebe Türkmenler arasında da yalnızca heterodoks anlayış etkili olmamış Sünnîlik her daim daha baskın olmuştur.

Türkmenlerin eski inançlarının ve kültürel değerlerinin Müslüman olduktan sonra da kendilerini etkilediği açıktır. Nitekim, Haçlılar zamanında Şamanî geleneklerine göre ölülerini silahları ile gömen Türklere rastlanmıştır. Hatta Anadolu Selçuklu sultan ve vezirlerinin cesetlerinin XIII. asırda bile mumyalı olarak gömüldükleri görülmektedir.⁴⁹ Yine ölülerin arkasından yapılan birtakım ritüellerin devam ettiriliyor olması ayrıca yağmur duası, kurban kesme

⁴⁶ Fuad Köprülü, *Türkiye Tarihi: Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 210.

⁴⁷ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 64.

⁴⁸ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Seriveni*, Şema Yayınları, 2006, s. 426.

⁴⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 356.

gibi birtakım geleneklerin Türkler arasında (hatta bugün bile) varlığını devam ettirmesi bu etkileşimin en güzel örneğidir.⁵⁰

Türkmenler Türkistan'da olduğu gibi, Azerbaycan ve Anadolu'da da ancak kendilerinin anlayabildiği Türk şeyhlerini pir olarak tanımışlar ve dinî işleri onlardan öğrenmişlerdir. Ancak bu durum sadece yarı-göçebe Türkmenler için geçerli bir olgu değildir. Yerleşik hayatı benimsemiş halk kesimlerinin hatta Anadolu beylikleri ve Türkiye Selçuklu Sultanların da mesela Şihabeddin Sühreverdî gibi sema ve raks ayinleri icra eden şeyhlere ilgi göstermeleri, yaşam tarzları noktasında kendilerinden büyük ölçüde ayrılmış oldukları Türkmenlerin ruhuna uyum sağladıklarını göstermektedir.⁵¹ Ancak Anadolu'da kurulan ilk beyliklerden olan Danişmendlilerin ve ilk Anadolu Selçuklu hükümdarlarının dinî hayatlarına bakıldığında ağırlıklı olarak Hanefî-Sünnî bir İslam inancına sahip oldukları açıkça görülmekte idi.

Danişmendliler döneminde medreselerde Hanefî fıkhı tedris edilmekte, Danişmend ilindeki fakihlere "Türkmen Hanefî fukaha" denilmektedir. Süryani Mihail, Danişmend Gazi'den sonra en dindar hükümdarın Melik Muhammed olduğunu; onun, İslami konuları uyguladığını, şarap içmediğini, Müslümanlara saygı gösterdiğini bildirmektedir.⁵² Danişmendoğulları'nın Hanefî mezhebine bağlı olduklarını gösteren bir başka örnek de Melik Muhammed'in Hanefî mezhebine mensup bir İslam hukukçusu olan Abdülmecid b. İsmail el-Herevî'yi Anadolu'ya getirerek onu Kayseri'ye kadı olarak tayin etmesidir.⁵³ Hatta bu durum, Danişmendoğulları Devleti ortadan kalktıktan sonra da Danişmed ilinde uzun süre devam etmiştir.⁵⁴

Aynı durum Türkiye Selçukluları içinde geçerlidir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin Sünnî yapısını ispatlayan en güzel kanıt, bu dönem vakfiyeleridir. Celaleddin Karatay'ın Konya'da yaptırdığı medresenin vakfiyesinden anlaşıldığı üzere, talebelerin dört Sünnî mezhepten herhangi birine mensup olabileceği fakat müderris ve müridin Hanefî mezhebinden bulunması lazım geldiği ifade edilmektedir. Hâlbuki İslam dünyasının Kahire, Bağdat gibi büyük merkezlerinde bulunan medreselerde, mesela 631'de Bağdat'ta inşa edilen Mustansiriyye ve Kahire'deki Mansuriyye medreselerinde okuyan dört mezhebe mensup talebeler için her mezhepten birer müderris ve müridler tayin ediliyordu. Herhalde Anadolu'da diğer mezheplere mensup olanların azlığı dolayısıyla bunlara mensup talebe için müderris tayinine lüzum görülmemiştir. Gerçekten,

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Karaçoban, *Anadolu'da Dinî İnanç ve Yaşayışta Görülen Bazı Eski Tesirler Üzerine Değerlendirme*.

⁵¹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 220.

⁵² Süryani Mihail, *Süryani Keşiş Mihail'in Vekayinamesi*, (trc. H. D. Andreasyan), TTK Kütüphanesinde 44-2 no.lu basılmamış nüsha, II, 103'ten naklen, Bayram, *Türkiye Selçukluları üzerine Araştırmalar*, s. 31.

⁵³ Claude Cahen, a.g.e., s. 247.

⁵⁴ Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları üzerine Araştırmalar*, Kömen Yay., Konya 2003, s. 32.

Selçuklular umumiyetle Hanefî mezhebine büyük bir ehemmiyet verdikleri ve Anadolu Türkleri çoğunlukla bu mezhebe bağlı oldukları için müderrisin Hanefî mezhebinde olmasına dair bu şarta diğer vakfiyelerde de rastlıyoruz. Anadolu'da Hanefî mezhebinden sonra Şafiî mezhebinin de bir derece yaygın olduğunu gösteren kayıtlar mevcuttur ki, herhalde bunu daha ziyade Türk olmayan Müslümanlara atfetmek doğru olacaktır. Nitekim Altun Aba vakfiyesinde talebenin Hanefî ve Şafiî mezhebinde bulunacağı kaydedildiği gibi, Sahip Fahreddin Ali'nin Sivas'taki meşhur Gök (Sahibiyye) medresesinin müderrisliği Şafiî müderrise, olmadığı takdirde Hanefî bir müderrise şart kılınmıştır. Şafiî mezhebinin ehemmiyetini kaydetmek maksadıyla İbn-i Bibî'nin, Alaaddin Keykubad'ın Hanefî mezhebinde olduğu halde sabah namazını Şafiî mezhebinde kıldığına dair ifadesini de burada belirtelim.⁵⁵

1332'de Anadolu'ya gelen ünlü seyyah İbn Battûta'nın Seyahatname'sinde yer alan şu sözler Anadolu halkının dinî hayatına ışık tutmaktadır: "Halk İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretlerinin mezhebindedir. Hak Teala ondan razı olsun. Hepsî ehli sünnettir. Aralarında ne Kaderî, ne Rafizî, ne Mutezile, ne Haricî, ne de başka bir sapkın bulunmaktadır. Yüce Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmıştır."⁵⁶ Bu sözler bize, Anadolu halkının Sünniliğini ispat etmektedir.

Claude Cahen'in şu sözleri de bu görüşü teyit eder mahiyettedir. Cahen: "Dinin siyasetle iç içe geçtiği bir ortamda Anadolu Selçuklularının, akrabaları olan Büyük Selçukluların bağnaz Sünniliğine karşı oldukları veya en azından bu konuda yansız davranış sergilediklerini söyleyebiliriz" demektedir. Selçukluların, özellikle Türkmen tebaasının Müslümanlığı seçmelerinde hiç kuşkusuz Sünnilik kadar Şiiliğin de etkisi vardır. Bu arada Türkmenler arasında, İslam'a geçmeden önceki atalarından kalma inançların hemen hiç değişmeden hâlâ yaşadığı da bir gerçektir. Halkın bu inançları, Selçuklu sultanlarının, en azından dış görünüşüyle Sünnî inancını kabul ederek Abbasî halifeleriyle yakınlaşma yolları bulmasına engel olmamıştır. Özellikle Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra da onların politikalarının mirasçısı olduklarını kabul ettirmişler, dolayısıyla saikleri ya da onlara atfedilen saikler ne olursa olsun mümin Sünnîler olarak tanınmışlardır.⁵⁷ Dönemin tarihi kaynaklarından o dönem Anadolu'sunun şehirlerine bakıldığında Sünniliğin tüm izlerini görmemiz mümkündür. Bu nedenle Anadolu Selçuklularının gayri Sünnî olduğunu söyleyen görüşlerin bilimsel dayanakları bulunmamaktadır.⁵⁸ Anadolu'da Sünnî inanç mensupları büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

⁵⁵ Osman Turan, Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri, *Belleten*, XII/45 (1948), Ankara, s. 17-171.

⁵⁶ İbn Battûta, a.g.e., I, s. 402.

⁵⁷ Claude Cahen, a.g.e., s. 207.

⁵⁸ Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yay., İstanbul 1996, s. 45-46.

Esasında Orta Asya öteden beri; nüfus, sosyal ve kültürel yapı, dini inançlar noktasında heterojen bir görüntü arz etmektedir. Türkmenler, Maveraünnehir, İran ve Anadolu'ya gelmeden önce Hıristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Mazdeizm, Yahudilik gibi çeşitli inanç sistemleriyle temas içinde olmuşlardır. Ancak, bu inanç sistemlerinin hiçbiri, göçebe Türkmenler üzerinde eski dinleri ve gelenekleri kadar etkili olamamıştır. İslamiyet'i kabul eden bazı Türkmen kitleleri için de bu durum geçerlidir. Hatta günümüz Anadolu'sunda bile bazı Orta Asya geleneklerinin yaşayan izlerini görmek mümkündür. Üstelik İslam hukukçuları İslam hukukunun kaynakları arasında dinin temel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla eski örf ve adetlere yer vermişlerdir.⁵⁹

Aslında bu tür uzlaştırıcı inançlara Sünnî olan kesimlerde de rastlanmıştır. Örneğin, Sünnî yapısıyla bilinen Buhara Bölgesinde bir sarayın yanma nedeninin halkın İslam öncesi geleneklerinden kalma bayramlarda odun yığınları yakma adeti olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰ Dolayısıyla Sünnî ve yerleşik kesimlerde bu tür eski gelenekler varlığını hâlâ sürdürebiliyorsa, şehirliler kadar eğitilme imkanı bulamayan göçebeler arasında eski inançların devam etmesi daha çok mümkündür.⁶¹ O halde Anadolu'da özellikle kırsal kesimde yaşayan Türkmenler ile göçebe Türkmenler eski inançlarından tamamen kopamamışlardır.

Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçler sırasında buraya gelen topluluklar arasında farklı İslamî anlayış ve yaşayış biçimine sahip, İslamiyet'i tam olarak özümseyememiş kitleler de mevcuttur. Bunların Anadolu'ya gelişyle, Anadolu'da iki Müslüman kesimin meydana geldiği söylenebilir. Birincisi: Daha çok merkezlerde yoğunlaşmış, Sünnîlikleriyle ön plana çıkan yerleşik kesim; ikincisi: kırsal kesimlerde, dağlarda yaşayan göçebe ya da yarı göçebe veya yerleşik hayata yeni geçmiş, hâlâ göçebe geleneklerini, heterodoks olarak nitelenen inanç kalıntılarını koruyan topluluklardır.⁶²

SONUÇ

Orta Asya'dan Anadolu'ya iki büyük göç hareketi ile intikal eden Türkmenler, geldikleri yerlere bir daha geri dönmek üzere bu coğrafyaya, sınıksız tutunmuşlar ve Anadolu'ya adlarını vermişlerdir. Selçuklular döneminde Anadolu'nun dini, sosyo-kültürel ve iktisadi, her anlamda son derece parlak bir dönem yaşamış olmasında Türkmenler önemli bir paya sahiptir. Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına Müslüman olarak gelen Türkmenlerin İslamiyet'i kabul etmelerinde Sufi ve dervişlerin payı büyük olmuştur. Aynı Sufi ve dervişler Türkmenlerle birlikte Anadolu'ya da gelmişler ve bu coğrafyada da İslamiyet'in yayılması için irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Anadolu'ya büyük çoğunluğu

⁵⁹ Seyfullah Kara, *a.g.e.*, s. 412.

⁶⁰ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990, s. 116.

⁶¹ Seyfullah Kara, *a.g.e.*, s. 413.

⁶² Seyfullah Kara, *a.g.e.*, s. 418.

Müslüman olarak gelmiş olsa da sathi olarak İslamiyet'i benimsemiş olan Türkmenlerin sosyo-kültürel hayatlarında eski Orta Asya gelenek ve anelerinin etkisi büyük olmuştur. Orta Asya'dan belli bir kültür birikimi ve bu arada eski gelenek ve aneleriyle Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmı kısa süre içerisinde yerleşik hayata adapte olup şehirlere yerleşirken; eski geleneklerini devam ettirmeyi tercih eden göçebeler kırsal alanlarda yerleşimi tercih etmişlerdir. Dolayısıyla yarı-göçebe bir hayat sürdüren, zamanının büyük kısmını sürülerin peşinde kırlarda bayırlarda geçiren, medreselerden ve dini eğitimden mahrum kalmış olan Türkmenlerin İslamiyet'i gereği gibi öğrenme ve yaşama imkânı olmamıştır.

Türkmenler göçebeliğin, kendine özgü şartları nedeniyle İslamiyet'i, şehirlilerin öğrendiği medreselerden ve kitabi bilgilerden öğrenme imkanına sahip olmayıp, sadece kulaktan duyma şifahi yöntemlerle öğrendiklerinden, onu medreselerde ve camilerde müderrisler ve hatiplerden öğrenen şehirliler gibi algılamamışlardır. Böylece ortaya Anadolu'da iki farklı İslam yorumu ve algısı çıkmıştır. Bunlardan biri, şehirlilerin sahip olduğu kitabi İslam algısı; diğeri de göçebe Türkmenlerin sahip olduğu bir nevi halk İslam'ı diyebileceğimiz şifahi İslam algısıdır. Yarı-göçebe Türkmenlerin sahip olduğu bu İslami anlayışın şekillenmesinde en mühim rolü ise *baba, dede, abdal* adlarıyla anılan şeyh ve dervişler oynamıştır. Sonuç olarak; Türkmenlerin sosyal, kültürel ve iktisadi hayatları öncelikle dini anlayışlarına yön verirken aynı zamanda da Türkmenler, sahip oldukları kadim kültürel özellikleri ile İslam dinini sentezleyerek kendilerine özgü yeni bir İslami anlayış ve yaşayış biçimi ortaya çıkarmışlardır.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- ANDREWS, Peter Alford, Anadolu'nun Göçebe Çadırları, (çev. Mügül Andrews), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Antropoloji ve Emoloji Dergisi*, 4 (1986), 1-32.
- BARTHOLD, V.V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara, 1990.
- BAYKARA, Tuncer, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi: XI.-XIV. Yüzyıllar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2000.
- BAYRAM, Mikail, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003.
- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yay., İstanbul, 1979.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Bozkırın Efendileri*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2009.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2010.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Hacı Bektaş Veli ve Makâlât*, Akçağ yayınları, Ankara, 2002.
- HACI BEKTAŞ-I VELİ (669/ 1271): *Makâlât*, incelemeler kısmıyla nşr. Esad Coşan, (sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

- İBN BATTÛTA TANCİ, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, C. I, II, çev. A.Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., İstanbul.
- JOHANSEN, Ulla, Türklerde Çadır Kültü: Alacık, (çev. Fikret Elpe), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/2 (1979), 29-44.
- JOHANSEN, Ulla, Güney Anadolu'nun Göçebe Çadırları, (çev. Fikret Elpe), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 1/3 (1979), 47-55.
- KARA, Seyfullah, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, Şema Yayınları, 2006.
- KARAÇOBAN, Ethem, "Anadolu'da Dinî İnanç ve Yaşayışta Görülen Bazı Eski Tesirler Üzerine Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (OMUIFD)*, Haziran 2021, 50:429-467.
- KHONİATES, Niketas, *Historia*, (çev. Fikret İşıltan), TTK Yay., Ankara, 1995.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türkiye Tarihi (Anadolu İstilasına Kadar Türkler)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- LEWİS, Bernard, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Çev: Selen Y.Kolay, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın & Emîrci Sultan (13. Yüzyıl)*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011.
- POLAT, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası (Karacuk'tan Aziz George Koluna)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2004.
- ROUX, Jean Paul, *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, (çev. Lale Arslan), Kabalcı Yay., İstanbul, 1999.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet, "13. Yüzyıl Türkiye'sinde Dini-Tasavvufi Hayat ve Hacı Bektaş Veli", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz 2022, S. 102, s. 211-234.
- SÜMER, Faruk, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", *Belleten*, C.XXIV, S.567-594.
- TABAKOĞLU, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2009.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.
- TURAN, Osman, *Selçuklular ve İslamiyet*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1993.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1996.
- TURAN, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1998.
- TURAN, Osman, Celaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri, *Belleten*, XII/45 (1948), Ankara, s. 17-171.